

YOSH MUTAXASSISLARNING KASBIY ADAPTATSIYASI JARAYONIGA TAYYORLASH

Keldiyorova M.F.

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kasbiy adaptatsiya, mas'uliyatlilik, pedagogik mahorat, psixologik moslashuvchanlik, mehnat bozori, o'qituvchi.

Ключевые слова: профессиональная адаптация, ответственность, педагогическое мастерство, психологическая гибкость, рынок труда, педагог.

Key words: professional adaptation, responsibility, pedagogical skill, psychological flexibility, labor market, teacher.

Moslashuv jarayon sifatida va moslashish qobiliyati, shaxsiyat sifati sifatida zamonaviy jamiyatda sodir bo'layotgan jarayonlar bilan uzviy bog'liqdir. Moslashish faqat tashqi muhit bilan ma'lumot almashadigan murakkab o'z-o'zini tashkil etadigan ochiq tizimlarda mumkin. Jamiyatimiz o'z rivojlanishining postindustrial davriga qadam qo'ydi, bu tez sur'atlar bilan o'sib boruvchi axborot oqimi, noosferaning tez miqdoriy va sifat jihatdan shakllanishi bilan ajralib turadi. Bunday sharoitda insonning jamiyatda, kasbiy faoliyatda, shaxsiy hayotda moslashish jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik muhitda kasbiy moslashuvning o'ta dolzarb muammolari maxsus o'qituvchilarga ta'sir qiladi. Maxsus pedagogika va psixologiya fakultetining ko'plab bitiruvchilari ish haqining kamligi va o'qituvchi-defektolog kasbining nufuzi yo'qligi sababli maxsus (tuzatish) o'quv muassasalariga ishlashga borishmaydi. Yaqin o'tmishda ushbu mutaxassislar o'qituvchilar jamoasining elita guruhi hisoblansalar ham. Nogiron bolalarni maxsus (tuzatish) ta'lim muassasalarida ham, tizimda ham o'qitish xususiyatlari umumiy ta'lim nafaqat tuzatish pedagogikasi va maxsus psixologiya fakultetlari, balki boshqa bir qator o'quv dasturlarida sezilarli o'zgarishlarni talab qiladi: maktabgacha ta'lim fakultetlari va boshlang'ich sinf o'qituvchilari.

Zamonaviy pedagogik hamjamiyat har tomonlama psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash va rivojlanish muammolari bo'lgan bolani ta'minlash bilan bog'liq dolzarb muammolarga duch kelayotganiga qaramay, amalda o'qituvchi hali ham bolaning qiyinchiliklari bilan «birma-bir» bo'lib turibdi. Va ko'p jihatdan faqat uning shaxsiyati va kasbiy tayyorgarligi xususiyatlariga sifatli qo'llab-quvvatlash va maxsus bolalarning rivojlanishi uchun qulay sharoitlar yaratilishi bog'liqdir. O'qituvchining ijtimoiy-psixologik moslashuvi muammosi hozirgi paytda tuzatish ta'limini boshqarish, ilmiy-uslubiy qo'llab-quvvatlash va nazorat qilish bilan bog'liq bo'lgan mutaxassislar uchun eng qiyin va dolzarbdir.

E'tibor bering, bugungi kunda maxsus o'qituvchilarning imkoniyatlari va ular oldida turgan vazifalarning murakkabligi o'rtasida aniq farq bor. Pedagogik institutlar va universitetlarda pedagogik muloqat asoslari, aloqa texnikasi va boshqalar kabi fanlarga alohida e'tibor berilishi kerak, chunki ko'pincha yosh o'qituvchilar aloqa qobiliyatining past darajasi bilan ajralib turadilar, bu esa ularning kasbga moslashuvchanlik qobiliyatini pasaytiradi.

Ishga kirishda maxsus o'qituvchi allaqachon ma'lum maqsadlar va xulq-atvorning yo'nalishlariga ega bo'lib, unga muvofiq yangi ish joyi haqidagi g'oyalari shakllanadi va uning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, mutaxassisga va uning ish yurish-turishiga talablarni qo'yadi.

Insonning ma'lum bir ish muhitiga moslashuvchanligi uning xatti-harakatlarida, mehnat faoliyatining o'ziga xos ko'rsatkichlarida namoyon bo'ladi: mehnat samaradorligi; ijtimoiy axborotni assimilyatsiya qilish va uni amaliy amalga oshirish; faoliyatning barcha turlarining o'sishi; ishning turli jihatlaridan qoniqish. Mehnatga moslashish birlamchi bo'lishi mumkin - ishchining ish muhitiga dastlabki kirishi va ikkilamchi - ish joyini o'zgartirmasdan va kasbni o'zgartirganda yoki atrof-muhitdagi jiddiy o'zgarishlar bilan o'zgartirilganda. Bu murakkab tuzilishga ega va bu kasbiy, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-tashkiliy, madaniy, kundalik va psixofizik moslashuvning birligi.

Kasbiy moslashuv ma'lum bir darajada kasbiy mahorat va ko'nikmalarni o'zlashtirishda, ba'zi bir professional zaruriy xususiyatlarni shakllantirishda, xodimning o'z kasbiga nisbatan barqaror ijobiy munosabatini rivojlantirishda namoyon bo'ladi. Bu o'zini kasbiy ish bilan tanishishda, kasbiy mahoratga ega bo'lishda, ephillikda, funktsional vazifalarni sifatli bajarishi uchun etarli va ishdagi ijodda namoyon bo'ladi.

Kasbga kirishda maxsus o'qituvchilarning ijtimoiy va psixologik moslashuvining ayrim muammolarini bartaraf etish uchun bir qator shartlarni bajarish zarur. Ular orasida:

muammoli bolalar bilan ishlaydigan o'qituvchilar uchun yagona kasbiy makon yaratish. Ushbu makon KRO tizimi mutaxassisining kasbiy faoliyatida

oldida turgan vazifalarni belgilash uchun zarurdir. Aynan boshqa o'qituvchilar bilan o'zaro munosabatlarda u o'zi uchun qanday maqsadlarni ustuvorligini, qanday va qanday resurslar yordamida ularga erishish mumkinligini, kasbiy faoliyatida kimga ishonishini aniqlay oladi; diagnostika, tuzatish, tarbiyalash va konsalting metodlaridan foydalangan holda, maxsus o'qituvchi ishining tizimli ko'rinishini shakllantirish, rejalashtirish texnologiyalari, ta'lim mazmuni, baholash tadbirlarini aniq ishlab chiqish va aniqlash; kasbiy faoliyatda o'zini o'zi anglash va qadrlashni rivojlantirish uchun mutaxassislarni tashqi nazorat va kasbiy qo'llab-quvvatlash.

Kasbiy faoliyatda o'zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash va shaxsiy va professional resurslardan samarali foydalanish qobiliyatini rivojlantirish, o'z kasbiy faoliyat uslubini belgilash;

professional martabani qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish.

Shu munosabat bilan, maxsus o'qituvchilarning samarali faoliyati, shu jumladan turli xil psixologik-pedagogik rehabilitatsiya shakllarini tashkil etish va o'tkazish bu mutaxassislarning maxsus (tuzatish) ta'lim muassasalari sharoitida kasbiy moslashuvi muammosining davlat ahamiyatiga ega ekanligidan dalolat beradi. Talabalarda tanlangan mutaxassislikning o'ziga xosligidan kelib chiqqan holda intellekt va mantiqiy tafakkurni rivojlantirishdan iborat bo'lib, mazkur vazifani bajarish asosida ta'lim oluvchilarning kasbiy tayyorgarligi ta'minlanadi.

1. Bunda kasbiy tayyorgarlikning asosiy mezonlari sifatida bo'lajak mutaxassisning faoliyatga amaliy tayyorgarligi va ixtisoslik doirasidagi bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirish, kasbiy faoliyat talablariga moslashish darajasi belgilanadi. Darhaqiqat, kasbiy tayyorgarlik mutaxassisning butun faoliyati davomida ma'naviy-axloqiy hamda kasbiy sifatlarining yanada takomillashishi, kasbiy kompetentlikning shakllanishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini ifodalaydi. Keltirilgan mazkur vazifalarning amaldagi ijrosi pedagogika oliy ta'lim muassasalari oldiga qo'yiladigan masalalardan eng muhimi ya'ni bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga nisbatan innovatsion yondashuvlarni talab etadi. Bunda:

- mehnatbozoritalablarihamda ilm-fan, texnika, texnologiya va iqtisodiyotning eng so'nggi yutuqlari asosida uzviy ravishda takomillashtirilib turiladigan kasbiy ta'lim dasturlarini yaratish;
- uzluksiz ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish orasidagi o'zaro mustahkam integratsiyani yo'lga qo'yish;
- ta'lim muassasalarini zamonaviy moddiy-texnik baza va o'quv-uslubiy adabiyotlar bilan ta'minlash;
- oliy ta'lim tizimiga yuqori malakali o'qituvchi, metodist va muhandis-pedagoglarning jalb etish;

- bo‘lajak o‘qituvchilarning bilish faolligi, kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, ularda faol kasbiy motivatsiyani qaror toptirish;
- oliy ta’lim muassasalari o‘quv amaliyotiga innovatsion o‘qitish texnologiyalarini keng tatbiq etish zaruriy omillardan hisoblanadi. Jarayon samaradorligini belgilovchi ushbu omillar “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” mazmunida kichik mutaxassislar tayyorlash tizimiga qo‘yilgan ijtimoiy talablarining amaldagi ijrosini ta’minlab, kasbiy tayyorgarlik mazmunini takomillashtirish bilan bog‘liq fundamental tadqiqotlarga zaruratni yuzaga keltiradi.

Ma’lumki, kasb tanlash, kasbga yo‘naltirish, kasb-hunar tarbiyasi masalalari tasavvuf ilmi bilan uyg‘unlashgan Sharq pedagogikasida ming yillar davomida xalqimiz ma’naviyatining shakllanishida muhim manba bo‘lib kelgan “Qur’oni Karim”, Hadisi shariflarda, shuningdek, buyuk mutafakkirlar Muhammad Ismoil al-Buxoriy, Muhammad Iso at-Termiziy, Mahmud Qoshg‘ariy, Abu Nasr Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Husayn Voiz Koshifiy, Amir Temur, Alisher Navoiylarning ilmiy merosida nodir fikrlar tarzida o‘z ifodasini topgan. Mazkur fikrlarning tasdig‘ini Abu Rayhon Beruniyning o‘qituvchi faoliyatiga bergan izohidan ham ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi. Beruniy yoshlarni o‘qitish uchun o‘qituvchi tanlash ota-onaning birinchi va asosiy vazifasi deb bilgan. Buning uchun o‘qituvchi xushmuomala, rostgo‘y, o‘z fanini va o‘qitish qoidalarini yaxshi biladigan, pokiza, yurish va turishda namuna bo‘lishini talab etadi. Agar, – deydi Beruniy, – tarbiyachining o‘zi o‘rnak bo‘lmasa, aytgan gapiga o‘zi rioya etmasa, uning talabi va tarbiyasi samarasizdir¹. Yangi davr pedagogikasining asoschilaridan sanalmish Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat asarlarida ham ta’lim-tarbiya va bu jarayondagi o‘qituvchining o‘rni va xizmatlari davrning ijtimoiy-siyosiy hayotidan kelib chiqib, o‘ziga xos ravishda talqin etilgan. Jumladan, Abdulla Avloniy o‘qituvchi faoliyatiga alohida to‘xtalib, bolaning fikriy taraqqiyotini oilaga emas, maktabga, muallimlar zimmasiga yuklaydi: “Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko‘p zamonlardan beri taqdir qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyangan, vijdonlariga yuklangan.

Hozirgi zamon pedagogi kasbiy-faoliyatli moslashuvining samarali kechishida zamonaviy o‘qitish uslubining o‘ziga xos xususiyatlari hisoblangan quyidagi jihatlariga qat’iy amal qilish maqsadga muvofiqdir;

- ta’lim-tarbiya jarayonini ilmiy-g‘oyaviy tamoyillarga moslab dasturlashtirish va rejalashtirish;
- o‘quv-biluv materialining murakkablik darajasi va o‘rganish sur‘atini tarbiyalanuvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlariga moslash;

- tarbiyalanuvchilar nazariy va amaliy tayyorgarliklarining o‘zaro bog‘liqligi va bir-biriga uyg‘unlashuvini ta’minlash;
- tarbiyalanuvchilarning faolligi va ta’lim jarayonining avtonomligini oshirish;
- ta’lim oluvchilarning individual-amaliy va jamoaviy ishlarini birga qo‘shib olib borish;
- o‘quv jarayonini zamonaviy texnik vositalar hamda ko‘plab texmoduslar yordamida jadallashtirish;
- ta’limni tabaqalashtirish va o‘quv fanlarini kompleks-kompyuter dasturlarining eng yangi loyihalarida birlashtirish.

Xulosa qilib shuni ta’kidlash kerakki, moslashish - bu inson va ish muhiti bir-biri bilan faol aloqada bo‘lganda, inson tomonidan yangi ish holatini o‘zlashtirishning ijtimoiy jarayoni. Bu murakkab tuzilishga ega va bu kasbiy, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-siyosiy va madaniy va kundalik hayotning turli xil moslashuv turlarining birligi.

Adabiyotlar:

1. Nishanova Z. T., Alimova G. K. Psixologik xizmat. Psixokorreksiya.T.:—Ijod press nashriyoti. 2019-yil.
2. Махкамов, У., Жуманова, Ф., & Равшанов, Ж. (2020). Вўлажак ўқитувчиларни тарбиявий ишларини ташкил этиш ва бошқаришга тайёрлаш. *Academic research in educational sciences*, (3), 815-830.
3. Gaynazarova G.A. Actual Problems of Continuous Qualification Improving of Preschool Educational Institution Tutors // *Eastern European Scientific Journal*.Ausgabe, ISSN 2199- 7977, DOI 10.12851/EESJ201808. – Germany, 2018.– №4 – Pp.104-109. (13.00.00; №3)
4. Ёзиева, У., & Абдиева, Ф. (2021). Maktabgacha ta’lim tashkiloti samaradorligini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muammolari. *Общество и инновации*, 2(11/S), 111-114.
5. Akramova, D. (2022). Bo‘lajak pedagog-psixologlarning maktabgacha ta’lim tizimidagi faoliyati. *Science and innovation*, 1(B8), 322-326.
6. Eshchanova, G. (2022). Maktabgacha ta’lim tizimidagi islohotlar sotsializatsiyasi. *Science and innovation*, 1(B8), 561-564

РЕЗЮМЕ

Bu maqolada mutaxassislarning kasbiy adaptatsiyasining ahamiyati va unga yordam beruvchi omillar yoritilgan. Yosh mutaxassislarning moslashuvchanlik qobiliyati ish sifati uchun muhim ahamiyatga ega. Uning pedagogik nazariyalarini ishlab chiqish zarur.

РЕЗЮМЕ

В данной статье подчеркивается важность профессиональной адаптации специалистов и факторы, способствующие этому. Гибкость молодых специалистов важна для качества работы. Необходимо развивать его педагогические теории.

SUMMARY

This article emphasizes the importance of professional adaptation of specialists and the factors contributing to this. The flexibility of young professionals is important for the quality of work. It is necessary to develop his pedagogical theories.